

Szociológiai Szemle 26(3): 4–27.

A magyar társadalom integrációs és rétegződésmodelljei¹

Kovách Imre – Hajdu Gábor – Gerő Márton – Kristóf Luca
– Szabó Andrea

Kovach.Imre@tk.mta.hu, Hajdu.Gabor@tk.mta.hu, Gero.Marton@tk.mta.hu, Kristof.Luca@tk.mta.hu,
Szabo.Andrea@tk.mta.hu

Beérkezés: 2016.07.28.

Átdolgozott változat beérkezése: 2016.09.29.

Elfogadás: 2016.10.04.

Összefoglaló: Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy az integráció mérésére alkalmazott modellünk és a magyar társadalom rétegződésének elemzésére a magyar szociológiában korábban használt, de a saját mintánkon is létrehozott modellek között milyen hasonlóságok és különbségek írhatók le. Eredményeink szerint a három, korábban alkalmazott rétegződésmodell (munkajellegcsoportok, státuszcsoportok, látens osztálymodell), valamint az integrációs modell közötti kapcsolat nem túl markáns. Az integráció/dezintegráció modell alkalmazása alapvetően szükséges a társadalmi különbségek jobb megértéséhez. A foglalkozásalapú modellekhez képest a fogyasztást figyelembe vevő látens osztálymodell és az integráció/dezintegráció modell ugyan szorosabb összefüggésben áll, ugyanakkor az is egyértelmű, hogy az integráció mást mér, mást magyaráz, mint a korábban kialakított modellek. Ebből következően az eredményeink alapján ajánlott módszer az *egyenlőtlenségek multimodellálása*.

Kulcsszavak: társadalmi rétegződés, társadalmi integráció, klaszter-elemzés, munkajellegcsoport, státuszcsoport

Bevezetés

Tanulmányunkban, amely a magyar társadalom integrációjáról és dezintegrációjáról folytatott kutatás része, arra keressük a választ, hogy az integráció mérésére létrehozott modellünk és a magyar társadalom rétegződésének elemzésére létrehozott korábbi modellek között milyen hasonlóságok és különbségek írhatók le. Az összehasonlítás egyik különlegessége, hogy tudomásunk szerint a hatvanas évektől használt rétegződés- és egyenlőtlenségmodelleket ugyanazon a mintán korábban senki sem hozta létre, ezért közvetlen összevetésükre sem volt mód. A munkajellegcsoportok (Ferge 1969; Andorka 1994), a KSH társadalmi-foglalkozási rétegsémája (TFR-modell) (Bukodi és Záhonyi 2004), a státuszcsoportok (Kolosi 1987, 2000), a normatív-funkcionalista osztálymodell (Huszár 2013), illetve a látens osztálymodell (BBC-mo-

¹ A tanulmány az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban (OTKA 108836) című kutatás keretében készült.

dell) (Savage et al. 2013; Albert et al. 2016) logikájára épülő modellek létrehozására került sor az integrációkutatás mintáján.² Itt közöljük először az integráció/dezintegráció mérésére és jellemzésére szolgáló modellünket is, amelyeket ebben a szövegben a munkajellegcsoportokkal, a státuszcsoportokkal és a BBC-moddellel hasonlítunk össze.

Az összehasonlítás egyik oka kutatásunk egyik alaptézisének az ellenőrzése, ami szerint a foglalkozásalapú vagy erősen a foglalkozási besorolásokra támaszkodó rétegződésmo-
dellek magyarázó ereje jelentősen csökkent. Ezt a tételt az utóbbi évtizedek nagy al-
pmmunkái, igaz, nem a rétegződés kapcsán, de sorra megfogalmazták (például Habermas 2005 [1968]; Beck 2003 [1968]; Crompton et al. 2000). A jelen-
kori magyar társadalom valós tagozódását más szempontok és közelítések bevoná-
sával és alkalmazásával (mint például fogyasztás, értékek, kapcsolatok, integráció) érde-
mes és szükséges elemezni (Dupcsik és Szabari 2015; Kovách, Kristóf és Szabó 2015; Gerő és Kovách 2015; Szabari 2015). Jelen tanulmányunkban az integrációs mo-
dellt a munkajellegcsoportokkal, a státuszcsoportokkal és a kapcsolati információkat is magába foglaló „BBC-moddellel” vetjük össze. A munkajellegcsoportokat vagy módosított változataikat használják a legszélesebb körben a társadalmi egyenlőtlenségek megjelenítésére. Az TFR- és a normatív-funkcionalista modell a munkajellegcsoport-
hoz hasonlóan az egyének foglalkozását tekinti a csoportokba sorolás alapjának, ezért úgy döntöttünk, hogy ezek összehasonlítását a státuszcso-
portokkal, a BBC- és az integrációs modellel egy következő munkánkban közöljük.

Az összehasonlításnak kettős célja van: egyrészt látni akartuk, hogy a különfé-
le modellek hogyan mutatják be és árnyalják a magyar társadalom csoportjait, és mennyiben kapunk más eredményt a foglalkozásalapú, a státuszizmérveket, a fo-
gyasztást és a társadalmi tökefajtaát, illetve az integráció elemeit figyelembe vevő modellek szerint. Másrészt ellenőrizni akartuk, hogy az integrációs modell a másik háromhoz viszonyítva milyen sajátosságokat mutat, és hogyan magyarázhatjuk az integráció jellegzetességeit a másik három modell segítségével.

Elméleti háttér

A kutatássorozat Habermas (2011), Parsons (1997) és Giddens (2013a, 2013b) mun-
káira alapozó elméleti szövegei szerint (Dupcsik és Szabari 2015; Szabari 2015) a mű-
ködő társadalmi integráció esetén az egyén vagy intézmény úgy működik együtt egy csoporttal vagy egy nagyobb közösséggel, hogy részben elfogadja azok értékeit és normáit, és e normák és szabályok átláthatók, elfogadottak és legitimek. Az in-
tegráció a társadalmi újratermelés folyamatosságának a feltétele (Ferge 1990). A tár-
sadalmi integrációt a társadalom rendszerébe ágyazódva viszonylag állandó mecha-
nizmusok tartják fenn, amelyek működésében nagy szerepet kap az együttműködési

2 A szerzők köszönetet mondanak a KSH munkatársainak, mindenek előtt Huszár Ákosnak a munkajellegcsoportok, a TFR-
modell és a normatív-funkcionalista modell SPSS syntaxainak rendelkezésre bocsátásáért, melyet a 2011. népszámlálás – 15. A
társadalom rétegződése című kötet (Huszár et al. 2015) adatelemzéseiből alakítottak ki

készség, az elfogadott és követett, kodifikált vagy hallgatólagos szerződések, a normák és az értékek. Dupcsik és Szabari integrációs mechanizmusként határozza meg „a cselekvéseknek, beállítódásoknak, képzeteknek, stb. minden olyan ideáltipikus készletét (...), amely adott integrációs ágensek kooperációjának szintjét javítja és/vagy fenntartja a kooperáció további lehetőségét, növeli az ágensek összetartozásának érzését, csökkenti a kommunikációs zavarok vagy konfliktusok kialakulásának esélyét” (Dupcsik és Szabari 2015.: 62). Őt integrációs mechanizmus kutatását javasolták: „a munkaviszony- (foglalkozás) alapú integrációs mechanizmusokat; a formális és informális normakövetést, mint integrációs mechanizmusokat; a tudáshoz, illetve a különböző társadalmi kapcsolatokhoz (tőkékhez) kapcsolódó mechanizmusokat; és végül a politikai integrációs mechanizmusokat” (Dupcsik és Szabari 2015.: 62). A szerzőpár külön kiemeli az intézményi és egyéni integrációs aktorok szerepéről, valamint az integrációról való társadalmi tudásról történő kutatás fontosságát.

Dupcsik és Szabari integrációdefiníciós javaslatát továbbgondolva úgy döntötünk, hogy az integráció modelljének három szintjét – rendszerintegráció, társadalmi szintű integráció és személyközi integráció – határozzuk meg az empirikus vizsgálatok irányultságaként (Szabó és Oross 2016). Habermas (2011) és Giddens (2013a, 2013b) vonatkozó elméleteit követve a rendszerintegráció alatt azokat a mechanizmusokat értjük, amelyek külső, szubjektumtól független rendszer(ek) működésének következményeként összehangolják a társadalom tagjainak ismétlődő cselekvéseit és megszabják a társadalmi újratermelés kereteit. A habermasi életvilág analógiájára a társadalmi szintű integrációs mechanizmushoz tartozónak fogjuk fel a kulturális újratermelés, a szocializáció és az együttműködés, a bizalom és részvétel, a társadalom tagjai egymásra hatásának, közösséghez tartozásuk kifejezésének a folyamatait. A személyközi integráció pedig elsősorban a közvetlen személyes kapcsolatokat jelenti, amelyek jelentős erőforrások a rendszerintegrációs folyamatokba történő részvételhez (Laumann 2006; Granovetter 1983; Angelusz és Tardos 2006), és az ezekből kialakuló mikromiliókban jönnek létre a társadalmi szintű integráció stabilizáló, vagy éppen dezintegráló mechanizmusai is (Albert és Dávid 2012, 2015).

A tanulmányban először az integrációs modell létrehozását és sajátosságait mutatjuk be, majd a munkajellegcsoportok, a státuszcsoportok, végül pedig a „BBC-modell” leírása és az integrációs modellel való összehasonlítása következik. A befejező részben munkánk legfőbb eredményeit foglaljuk össze.

Adatok

Az elemzéshez az *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban* című OTKA-kutatás adatfelvételét használtuk. A felnőtt magyarországi lakosság körében végzett személyes, kérdőíves adatfelvételre 2015 tavaszán került sor. A kiinduló mintánk elemszáma 2687 fő volt. A minta utólagos rétegzéssel régió, nem, életkor, településtípus és iskolai végzettség szerint reprezentatív.

Integrációs modell

Az integrációs modellünk az egyének integráltságának három szintjére épít. A rendszerintegráció a társadalmi újatermelésben való részvételt, az egyéni cselekvések összehangoltságát jelenti, a társadalmi szintű integráció a társadalomhoz és közösséghez való tartozást, az együttműködést ragadja meg, míg a személyközi integráció az egyéni kapcsolathálók meglétén és minőségén keresztül vizsgálható.

A modell létrehozásához használt változók

A rendszerszintű integrációt a politikai részvétellel, az intézményekbe vettet bizalommal és a társadalmi normák elfogadásával, követésével mértük.³ Az *intézményekbe vetett bizalmat* az Országgyűlésben, a jogrendszerben, a rendőrségben és a politikusokban való bizalom átlaga jelölte ki. A *politikai részvételt* egy háromkategóriás ordinális változóval mértük. A legalacsonyabb érték azt jelentette, hogy a kérdezett se nem szavaz, sem egyéb módon nem kerül kapcsolatba a közélettel, a politikával. A változó középső értéke azt jelölte, hogy a kérdezett csak az országgyűlési választásokon vesz részt, míg a legmagasabb érték esetében a kérdezett a kérdőívben felsorolt nyolc részvételi mód legalább egyike szerint aktív volt a kérdészt megelőző 12 hónapban.⁴ A *normakövetést* a *World Values Survey* kérdőíve alapján 4 kérdéssel rögzítettük. Arra kértük a kérdezetteket, hogy egy 11 fokú skálán jelöljék meg, mennyire tartanak megengedhetőnek bizonyos normaszegéseket.⁵ Mivel a kérdezettek jelentős többsége elutasította a normaszegő magatartást, ezért a változót átkódoltuk aszerint, hogy a kérdezett megengedi, vagy pedig teljesen elutasítja az adott normaszegést, majd a négy válaszból egy főkomponenst készítettünk, amelynek magas értékei a normaszegés tolerálását, alacsony értékei pedig a normaszegés elutasítását jelentették.

A társadalmi szintű integrációt a munkaerőpiaci és a civil részvétellel (munkaintenzitás, illetve szervezeti tagság) mértük. A munkaerőpiachoz való kapcsolódást, a munkaerőpiaci integrációt a *munkaintenzitással* ragadtuk meg. A mutató értéke 0 és 1 közötti lehet: 1, ha a kérdezett a kérdészt megelőző 12 hónapban végig teljes munkaidőben dolgozott, 0, ha semmit nem dolgozott. A részmunkaidős hónapokat 0,5 súllyal figyelembe véve számoltuk ki, hogy az adott egyén a lehetséges maximumból mennyit dolgozott. A *civil részvétel* mutatójának létrehozásához a kérdezettekől négy különböző típusú önkéntes szervezet esetében⁶ kérdeztük meg, hogy a kérdészt megelőző egy évben részt vettek-e azok munkájában, tevékenységében.

A személyközi integráltságot az erős kötések számával, a gyenge kötések számával

3 A változókat minden esetben sztenderdizálva használtuk.

4 A nyolc részvételi mód a következő volt: kapcsolatba lépett politikussal; tevékenykedett egy politikai pártban, részt vett a rendezvényein; részt vett más politikai szervezet vagy mozgalom munkájában; viselt vagy kihelyezett politikai jelvényeket, jelképeket; tiltakozó levelet, petíciót írt alá; részt vett tüntetésen; szándékosan nem vásárolt, bojkottált bizonyos árucikkeket; pénzt adományozott civil szervezetnek.

5 A négy szituáció a következő volt: pénzt adni a rendőrnek, hogy elkerülje a büntetést; közterületen szemetelni; nem kérni számlát, hogy kevesebbet kelljen fizetni; megtartani a bolti pénztárostól vagy a pincértől visszakapott pénzt annak ellenére, hogy tudja, többet kapott a visszajárónál.

6 Vallási, egyházi szervezet; politikai párt; szakszervezet; egyesület, alapítvány.

(nexusdiverzitás), valamint a szubjektív kirekesztettség érzésével ragadtuk meg. Az erős kötések esetében a *bizalmas, fontos kapcsolatok számát* azzal a kérdéssel mértük, hogy a válaszadó kivel beszél meg a fontosabb dolgait, problémáit. A kérdésnél felsorolt személyek számát (legfeljebb 5 személy) tekintettük a válaszadók bizalmas erős (beszélgetési) kapcsolathálózatának (*core discussion network*). A gyenge kötések esetében 21 foglalkozási kategóriáról kérdeztük meg, hogy a válaszadók ismernek-e ilyen foglalkozású embert, és ha igen, kérhetnek-e segítséget tőle. A *nexusdiverzitás* változóját e két kérdésre adott válaszok, azaz a gyenge kötések és a segítő gyenge kötések átlagaként hoztuk létre. A kérdezettek által érzékelt (*szubjektív*) *társadalmi kirekesztettség* mértékét a *European Quality of Life Survey-t*⁷ követve mértük. A kérdezetteknek a négy állításról kellett megmondaniuk, hogy mennyire értenek velük egyet (5 fokú skálán).

1. Úgy érzem, hogy kitaszít a társadalom.
2. Az élet olyan bonyolulttá vált, hogy alig találom az utam.
3. Úgy érzem, hogy az emberek, akikkel találkozom, nem ismerik fel az értéket annak, amit csinálok.
4. Néhány ember lenéz engem a munkám miatt, vagy azért, mert nem dolgozom.

A szubjektív társadalmi kirekesztettség mutatóját a négy válasz átlagaként hoztuk létre. A mutató magas értékei a marginalizáció és a társadalomból való kirekesztődés érzetét jelzik. Azt mutatják, hogy „az egyén nem érzi magát integráltnak abba a társadalomba, amelyben él, vagy nem érzi magát képesnek a társadalomban való részvételre az általánosan elfogadott életszínvonalon, illetve a részvételre az általánosan elfogadott cselekvésekben” (Layte et al. 2010: 11).

A fent felsorolt 8 változó mentén elkülöníthető integrációs csoportok létrehozásához a látens profilelemzés módszerét használtuk az R program *mclust* csomagjával.⁸

Az eredmények (a modell illeszkedése [BIC], a képzett csoportok nagysága és az interpretálhatóság) alapján egy hétklaszteres csoportstruktúrát fogadtunk el. A hét csoport és a csoportok mintán belüli aránya a következő volt:

1. *kapcsolatgazdag politikailag aktívak* (15,5%);
2. *lokálisan integráltak* (9,2%);
3. *munkaerőpiacon integráltak* (23,2%);
4. *rendszerintegráltak* (17,4%);
5. *gyengén integráltak* (16,1%);
6. *normakövető dezintegráltak* (12,9%);
7. *dezintegrált kirekesztettek* (5,6%).

A klaszterképző változók átlagait az egyes klasztereken belül a 1. táblázat mutatja.

7 <http://www.eurofound.europa.eu/european-quality-of-life-surveys-eqls>.

8 <https://cran.r-project.org/web/packages/mclust/index.html>.

1. táblázat. A klaszterképző változók átlagai az egyes klasztereken belül

	1	2	3	4	5	6	7
Nexusdiverzitás	1,185	0,707	-0,155	-0,442	0,040	-0,591	-0,408
Bizalmas kapcsolatok	0,615	0,324	-0,187	-0,115	0,195	-0,495	-0,540
Szubjektív kirekesztettség	-0,391	-0,147	-0,251	-0,399	0,167	0,229	1,963
Civil részvétel	-0,284	3,004	-0,276	-0,255	-0,265	-0,224	-0,196
Munkaintenzitás	0,513	-0,119	0,852	-0,961	0,163	-0,928	-0,487
Intézményi bizalom	0,197	0,191	-0,067	0,623	0,048	-0,790	-0,567
Politikai részvétel	0,791	0,917	-0,251	0,049	-0,389	-0,630	0,194
Normaszegés elfogadása	-0,221	-0,055	-0,412	-0,451	1,451	-0,437	0,648

Az egyes csoportok részletes leírása

A *kapcsolatgazdag politikailag aktív* (15,5%) csoportjában a legmagasabb a nexusdiverzitás és a bizalmas beszélgetési kapcsolatok száma, valamint a legalacsonyabb a szubjektív kirekesztettség érzése. A munkaintenzitás jelentősen meghaladja az átlagot (a második legmagasabb), az intézményi bizalom átlag feletti, míg a civil részvétel és a normaszegés elfogadása átlag alatti. A csoport politikailag különösen aktív, ami elsősorban a szavazáson túli aktivitás magas mértékét jelenti, ez pedig elsősorban a direkt politikai részvétel magas arányából fakad. A csoportban a legmagasabb a diplomások aránya (38,7%), valamint a diplomás apák aránya is átlag feletti, ennek megfelelően ebben a csoportban a legmagasabb az egy főre jutó jövedelem átlaga.

A *lokálisan integráltak* (9,2%) csoportjának civil és politikai aktivitása kiemelkedik a többiek közül, emellett meglehetősen kapcsolatgazdagok is, valamint a szubjektív kirekesztettség-érzetük is átlag alatti. Az intézményi bizalom némileg átlag feletti, a normaszegés elítélése és a munkaintenzitás átlag körüli a csoportban. Ebben a csoportban a legmagasabb a községekben élők (35,5%) és a legalacsonyabb a budapestiek aránya (11,8%), valamint a második legmagasabb a diplomások aránya (30,3%). A csoport politikai aktivitása különösen a politikusokkal, önkormányzati képviselőkkel való kapcsolatfelvétel és a civil szervezetek támogatása esetében emelkedik ki az átlagból.

A *munkaerőpiacon integráltak* (23,2%) a legfiatalabb átlagéletkorú (41,9 év) csoport, és ebben a csoportban a második legmagasabb a városlakók aránya (75,5%). A csoportba tartozók 93,4%-a aktív a munkaerőpiacon, a szubjektív kirekesztettség-érzésük alacsony, a normaszegéssel szemben nem megengedő a véleményük. Ugyanakkor mind a gyenge kötések, mind a bizalmas erős kötések némileg átlag alattiak, önkéntes szervezetek munkájában nem vesznek részt, a szavazáson túli politikai aktivitásuk jelentősen elmarad az átlagostól, szavazási aktivitásuk átlag körüli. Az egy főre jutó jövedelem a második legmagasabb a csoportban (102 900 forint).

A *rendszerintegráltak* (17,4%) nexusdiverzitása és bizalmas kapcsolatszámát átlag alatti, ugyanakkor a szubjektív kirekesztettség-érzetük is az. Az ide tartozók kétharmada nyugdí-

jas, így az átlagos munkaintenzitás igen alacsony, és ebben a csoportban a legmagasabb az átlagéletkor (56,0 év). A civil részvétel és a normaszegések elfogadása átlag alatti. Az intézményekbe vetett bizalom és a szavazási hajlandóság ebben a csoportban a legmagasabb, míg a szavazáson túli politikai aktivitás közepes mértékű, így ez a csoport elsősorban a politikai rendszeren keresztül integrált. A budapestiek aránya kiemelkedően magas (28,7%).

A *gyengén integráltak* (16,1%) csoportjában a szubjektív kirekesztettség érzése valamivel az átlag felett van, a civil és a politikai részvétel pedig átlag alatti. Az intézményekbe vetett bizalom, a nexusdiverzitás átlagos, a bizalmas kapcsolatok száma valamivel átlag feletti. Különösen magas a csoportban a normaszegések elfogadhatóságáról alkotott vélemény. Átlag feletti a csoportban az egyetértés azzal az állítással, hogy *„Annak érdekében, hogy manapság előbbre jusson az ember, rá van kényszerítve, hogy olyan dolgokat tegyen, amelyek nem helyesek”*, valamint az átlagosnál nagyobb arányban feltételeznek normaszegő magatartást másokról.⁹ A csoportot leginkább alacsony jövedelmű aktívak alkotják: az átlagéletkor a második (44,1 év) legalacsonyabb, az aktivitási arány a harmadik legmagasabb (63%), míg az egy főre jutó jövedelem a harmadik legalacsonyabb a csoportban (91 800 forint). A diplomások és a diplomás apák aránya némileg átlag alatti.

A *normakövető dezintegráltak* (12,9%) csoportja az átlagosnál jelentősen idősebb (átlagosan 55,6 évesek), 63,9 százalékuk nyugdíjas. Mind a nexusdiverzitásuk, mint a bizalmas kapcsolataik száma átlag alatti, a szubjektív kirekesztettségük a második legmagasabb. Politikai aktivitásuk igen alacsony, az átlagos 51,0 helyett csak 23,0 százalékuk szavazna, míg egyéb politikai aktivitásuk gyakorlatilag nincs. Az intézményi bizalom ebben a csoportban a legalacsonyabb. Egyedül a normaszegéssel szemben nem megengedő a véleményük. Iskolai végzettségük igen alacsony: a diplomások aránya csupán 5,9%, valamint a munkaerőpiaci aktivitásuk is rendkívül csekély (6,0%), amit az is jelez, hogy közel kétharmaduk nyugdíjas.

A *dezintegrált kirekesztettek* (5,6%) közé tarozók nexusdiverzitása jelentősen átlag alatti, a bizalmas kapcsolatok száma pedig ebben a csoportban a legalacsonyabb. Szubjektív kirekesztettség-érzésük igen magas: az 1-től 5-ig tartó skálán az átlagos érték (2,1) közel kétszerese (3,9). Ennek az adatnak további jelentőséget ad, hogy a súlyos anyagi depriváció a csoportban az átlagos érték háromszorosa (60,2%), a munkanélküliség az átlagos négyszerese (23,1%), míg az egy főre jutó jövedelem rendkívül alacsony (63 700 forint). Civil részvételük és munkaerőpiaci aktivitásuk átlag alatti, valamint az intézményekbe vetett bizalmuk is jelentősen elmarad az átlagostól. Politikai aktivitásuk némileg átlag feletti, aminek az oka szinte kizárólag a politikusokkal, önkormányzati képviselőkkel való átlagosnál kétszer gyakoribb kapcsolatfelvétel. Ezt egyrészt az magyarázhatja, hogy ebben a csoportban a legmagasabb a községekben élők aránya (37,7%), azaz nagyobb eséllyel ismerik személye-

9 De mindkét arány kisebb, mint a kirekesztettek csoportjában, ahogy arról lejjebb írunk.

sen a képviselőket, másrészt ebben a csoportban a legmagasabb a közmunkát végzők aránya is, ami – különösen a kisebb településeken – a polgármesterrel való közvetlen kapcsolattal járhat. A csoport tagjai az átlagnál megengedőbbek a normaszegéssel szemben. A normaszegés elfogadása egyfajta pesszimista világgéppel párosul: a csoportban a legmagasabb az arány azzal az állítással való egyetértésben, hogy „*Annak érdekében, hogy manapság előbbre jusson az ember, rá van kényszerítve, hogy olyan dolgokat tegyen, amelyek nem helyesek*”, valamint a csoport tagjai feltételeznek a legnagyobb arányban normaszegő magatartást másokról.

2. táblázat: Az integrációs csoportok legfontosabb szociodemográfiai jellemzői

Csoport	N	%	Diplomás (%)	Budapesti (%)	Roma (%)	Gazdaságilag aktív (%)	Életkor (átlag)	Diplomás apa (%)
Kapcsolatgazdag politikailag aktívák	314	15,5	38,7	19,5	1,0	81,2	44,8	16,9
Lokálisan integráltak	186	9,2	30,3	11,8	2,8	51,4	47,4	21,2
Munkaerőpiacon integráltak	470	23,2	16,1	21,9	3,2	93,4	41,9	8,1
Rendszerintegráltak	351	17,4	11,8	28,7	3,0	2,2	56,0	12,3
Gyengén integráltak	326	16,1	13,4	13,2	6,1	63,0	44,1	7,7
Normakövető dezintegráltak	261	12,9	5,9	15,5	6,0	6,0	55,6	6,6
Dezintegrált kirekesztettek	114	5,6	1,8	16,1	19,8	29,1	50,6	5,5
Összesen	2022	100	17,6	19,2	4,6	52,0	47,9	11,0

*Alkalmazott, vállalkozó.

A következőkben a magyar társadalom rétegződésére korábban használt és általunk rekonstruált három modell, a Ferge–Andorka-féle munkajellegcsoportok, a Kolosi-féle státuszcsoporthoz és az ún. látens osztályok (BBC) legfontosabb jellegzetességeit mutatjuk be. Fontos megjegyezni, hogy a három modellt a változópark különbözősége és a társadalmi alapszituáció változása miatt nem lehet egy az egyben replikálni, ezért a modellek logikáját követtük azok elkészítésénél úgy, hogy az adott modell legfontosabb elemeit, rétegződési dimenzióit mindig beemeltük a vizsgálatba.

A tanulmány további részeiben első lépésként azt mutatjuk be, hogy milyen szociodemográfiai mutatókkal jellemezhetők az egyes korábbi modellek, majd második lépésben összehasonlítjuk a munkajellegcsoportokat, a státuszcsoporthoz és a brit látens modellt az általunk létrehozott integrációs csoportokkal. Célunk annak bemutatása, hogy az egyes rétegződési modellek és az integrációs csoportok mennyire „esnek egybe”, másképpen: a rétegződésnek és az integrációnak milyen közös metszetei mutathatók ki a magyar társadalomban.

Munkajellegcsoportok

Ferge Zsuzsa eredeti, államszocializmusra kialakított modelljében 6 operacionalizált dimenzió alapján építette fel a munkajellegcsoportokat. Ezek a tulajdonviszonyok, a hatalom és vezetés, a tudásszint, a munkamegosztásba való bekapcsolódás rendszeressége, a munka mezőgazdasági vagy nem mezőgazdasági jellege, a munka szellemi vagy fizikai jellege. A fenti dimenziók alapján hét munkajellegcsoportot különböztet meg. Ferge (1969: 81) a munkamegosztás funkcionális és társadalmi oldalát különböztette meg; előbbi a társadalmi munkamegosztás konkrét megjelenési formája, a gazdasági ágak és foglalkozások tagolódását fejezi ki, míg az utóbbi egy viszonyrendszer, amely a foglalkozások egymás közötti kapcsolatán alapul.

Andorka Rudolf 1982-ben némiképp módosította az eredeti munkajelleg-csoportosítást azzal, hogy beemelte a modellbe az önálló kisiparosokat és kereskedőket, az önálló parasztokat pedig elkülönítette a mezőgazdasági fizikai munkásoktól. A harmadik érdemi változtatásként a vezető tisztségviselőket és a menedzsereket egy új, ún. vezető réteggé definiálták.

3. táblázat: A Ferge–Andorka-féle munkajelleg-csoportosítás

Munkajellegcsoport	Andorka-féle módosítás
1. Vezető állásúak	1. Vezető és értelmiségi
2. Középszintű szakemberek	2. Középszintű szellemi
3. Irodai dolgozók	3. Egyszerű irodai
	4. Önálló iparosok és kereskedők
	5. Önálló parasztok
4. Szakmunkások	6. Szakmunkások
5. Betanított munkások	7. Betanított munkások és
6. Segédmunkások, hivatalsegédék	segédmunkások
7. Mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak	8. Mezőgazdasági munkások
+1 Nyugdíjasok (később került a modellbe)	

Forrás: Andorka (1994: 37)

A Ferge–Andorka-féle sémát követve hoztuk létre a munkajellegcsoportokat¹⁰ a Foglalkozások Egységes Osztályozási Rendszerét (FEOR'08) használva.¹¹ A kérdőívben rögzített FEOR-kód 4 számjegyét a foglalkoztatottakra és az utolsó foglalkozásra bontottuk szét (foglalkozási viszony), majd Andorka alapján megkülönböztettük a vállalkozókat és az alkalmazottakat. Segédváltozóként bevontuk az életkort, és azt, hogy a kérdezettnek volt-e valaha munkaviszonya. Az alábbi táblázat tartalmazza a modell eredményeit az Integrációs adatfelvételre.

10 A statisztikai parancsot Huszár Ákos készítette a KSH Társadalomstatisztikai Főosztályán FEOR–1993-ra kidolgozott program alapján.

11 A FEOR a foglalkozásokat tartalmazza a tevékenységek szakmai jellegének megfelelően, az adott foglalkozáshoz szükséges képzettség, készség figyelembevételével kialakított csoportosításban. Forrás: https://www.ksh.hu/feor_menu.

4. táblázat: A Ferge–Andorka-féle munkajellegcsoportok és jellemzőik (FEOR 2008 alapján)

	N	%	Diplo- más (%)	Fővárosi (%)	Roma/ cigány (%)	Gazda- ságiilag aktív (%)*	Átlag- életkor	Apa dip- lomás (%)
I. Szellemi foglalkozásúak								
Vezetők	116	4	40	24	2	59	53,5	17
Értelmiségiek	308	12	82	34	0	71	47,4	37
Egyéb szellemiek	417	16	23	26	1	62	47,5	12
II. Fizikai foglalkozásúak								
Önálló iparosok, kereskedők	82	3	11	27	1	78	49,2	5
Szakmunkások	764	28	4	17	3	60	48,5	3
Betanított munkások	343	13	1	10	4	45	51,5	2
Segédmunkások	288	11	0,3	15	12	31	53,9	2
III. Mezőgazdasági foglalkozásúak								
Mezőgazdasági önállók	29	1	7	3	0	89	45,2	4
Mezőgazdasági fizikai munkások	106	4	1	1	10	23	58,5	1
IV. Egyéb								
Nem foglalkoztatot- tak, akik sohasem dolgoztak	59	2	7	8	37	0	34,5	2
Gyermekek és tanuló fiatalok	163	6	3	30	7	0	21,8	35
Nem besorolható- ak**	12	0,4	–	–	–	–	–	–
Összesen	2687	100	17	19,5	5	51	47,9	10

* Alkalmazott, vállalkozó

** Az elemzés során a „nem besorolható” kategóriába tartozókat nem vettük figyelembe

A vezetőik (4%) egy sajátos, nem teljesen azonos társadalmi jellemzőkkel bíró csoportja a magyar társadalomnak. Az átlaghoz képest valamivel, de nem sokkal nagyobb mértékben élnek Budapesten, valamint városokban. A vezetők magasan iskolázottak: mintegy 84%-uk minimum érettségizett, ezen belül is 40%-uk diplomás. Fontos megemlíteni, hogy a vezetőik kategória nemcsak az alkalmazottakat foglalja magában, de mintabeli súlyukhoz képest majd' háromszor nagyobb körükben a vállalkozók, saját vállalkozásban dolgozók aránya. Az egy főre eső ekvivalens jövedelmük 167 290 forint, ami a második legmagasabb ekvivalens jövedelem a mintában.

Sokkal homogénebb társadalmi réteget képeznek az értelmiségiek (12%). Egy klasszikusan leírt, lényegében a Ferge-féle eredeti modellben is hasonló karakterrel jellemzett nagycsoportról van szó, amelyet az iskolázottság tesz egyneművé. Ahogy erre 1969-es, klasszikus írásában utal Ferge Zsuzsa, az iskolai végzettség erőteljesen befolyásolja a foglalkoztatási hierarchiában elfoglalt pozíciót. A rendszerváltás után mindez még érvényesebb és egyértelműbb, hiszen a munkajellegcsoportokban fentről lefelé csökken a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szintje (a Cramer-féle V értéke 0,514). Az apa iskolai végzettsége magában hordozza, ha nem is determinálja a kérdezett munkajellegcsoportjának szintjét. Az értelmiségiek több mint

kétharmadának már az édesapja/nevelőapja is minimum érettségi bizonyítvánnyal, ezen belül 37%-ban diplomával rendelkezett. Ebben a csoportban legmagasabb a budapestiek aránya, valamint az egy főre jutó ekvivalens jövedelem is (184 058 forint). Az értelmiségiek egyébként a vezetőkhöz képest alacsonyabb átlagéletkorral rendelkeznek, többségük a 30–49 éves korosztályba tartozik. A harmadik munkajellegcsoport az *egyéb szellemiek* (16%). Több mint hattizedük érettségizett, ami egyedülállóan magas arány a mintában. A csoport tagjainak több mint kétharmada nő, ami szintén extrém magas arányt jelent. Ekvivalens jövedelemszintjük az átlagnál magasabb, de a szellemi foglalkozásúakon belül a legalacsonyabb.

Az önálló iparosok, kereskedők (3%) tipikusan férfi kategória (72%). Az ide soroltak inkább Budapesten élnek, többségük érettségizett, illetve szakmunkás, ahogy ez egyébként az apáknál is rögzíthető. Ekvivalens jövedelmük magasabb az egyéb szellemi csoporténál, de alacsonyabb a vezetőkhöz képest (158 751 Forint). A legnagyobb munkajellegcsoport a *szakmunkásoké* (28%). Hasonlóan az értelmiséghez, karakterisztikájuk elég pontosan meghatározott. Egy inkább férfias csoport, amelynek több mint a fele szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezik, további 32%-uk érettségizett, inkább vidéken él. Jövedelmi szintjük szinte pontosan a mintaátlagot követi.

Sok szempontból hasonlóak a *betanított munkások*, a *segédmunkások* és a *mezőgazdasági fizikai munkások* társadalmi jellemzői. Mindhárom csoportban felülreprezentáltak a községben állandó lakhellyel rendelkezők, az alacsony iskolázottságúak és a 100 000 forint vagy annál alacsonyabb ekvivalens jövedelemmel rendelkezők. Mindhárom csoport esetében öröklött hátrányok mutathatók ki, hiszen az adatok világosan jelzik, hogy a betanított munkások 57, a segédmunkások 72, míg a mezőgazdasági fizikai munkások 76%-ánál az apa is alacsony, legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkezett. Hasonlatossá teszi ezen csoportokat az is, hogy mérhető körükben a roma származásúak aránya.

Némiképp más a helyzet a *mezőgazdasági önállóak*nál, akiknek a végzettsége az önálló iparosok, kereskedők és a szakmunkások között helyezkedik el, jövedelmi helyzetük ugyanakkor rosszabb, mint a segédmunkásoké. Bevallott ekvivalens jövedelmük 90 406 forint, aminél csak két alacsonyabb érték van.

Érdemes megemlíteni egy nagyon kicsi, mindössze kétszázalékos csoportot, amelyet *nem foglalkoztatottak*, *sohasem dolgozóknak* neveztünk el. Bár számarányát tekintve a második legkisebb munkajellegcsoport, mégis nagyon karakteres szociológiai tulajdonságokkal írhatóak le az ide sorolt személyek. A második legfiatalabb csoportról van szó, akiknek az iskolai végzettsége alacsony (58%-a legfeljebb alapfokú végzettségű), 83%-uk nő, és ami kiemeli az összes csoport közül, hogy 37%-uk roma származású. Anyagi, jövedelmi helyzetük szinte a drámai jelzővel írható le: ekvivalens jövedelmük 68 628 forint, ami majdnem a fele a mintabeli átlagnak.

Az alábbi táblázatban a munkajellegcsoportok és az integrációs modell egymáshoz való viszonyát mutatjuk be (5. táblázat).

5. táblázat: Az integrációs csoportok aránya az egyes munkajellegcsoportokon belül (az egyes munkajellegcsoportok százalékában)

	Kapcsolatgazdag politikailag aktívák	Lokálisan integráltak	Munkaerőpiacon integráltak	Rendszerintegráltak	Gyengén integráltak	Normakövető dezintegráltak	Dezintegrált kirekesztettek	N
Vezetők	33	11	22	16	9	8	0	96
Értelmiségiek	32	18	20	15	10	4	0	231
Egyéb szellemiek	22	10	25	17	14	8	3	327
Önálló iparosok, kereskedők	29	3	24	9	27	8	0	66
Szakmunkások	13	6	32	13	17	13	6	572
Betanított munkások	7	5	25	18	18	17	9	259
Segédmunkások	5	11	18	18	19	19	9	211
Mezőgazdasági fizikai munkások	4	8	15	7	25	21	18	71
Mezőgazdasági önállóak	50	10	30	0	0	5	5	20*
Nem foglalkoztatottak, akik sohasem dolgoztak	0	0	7	23	7	40	23	43*
Gyermekek és tanulók	3	16	1	49	16	16	0	128
Összesen	15	9	23	17	16	13	6	2024

*Az alacsony elemszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek. $\chi^2 = 513,118$; sig: 0,000; Cramer'V = 0,206.

A vezetők rétegén belül magas arányban találkozunk a *kapcsolatgazdag, politikailag integrált* csoport tagjaival. Az értelmiségben jelentősen túlerepresentált a *kapcsolatgazdagok* csoportján kívül a *lokálisan integráltak* csoportja. Az *egyéb szellemiek* között szintén a *kapcsolatgazdag, politikailag integrált* csoport és a *munkaerőpiacon integráltak* látszik domináns integrációs rétegeknek.

A *rendszerintegráltság* különösen a *sohasem foglalkoztatottak*, valamint az iskolarendszerhez erőteljesen kötődő *gyermekek és tanulók* kategóriájában jelenik meg erőteljesen. A *gyengén integráltak* az önálló iparosok és kereskedők, valamint a *mezőgazdasági fizikai foglalkoztatottak* körében jelennek meg erőteljesen.

A két dezintegrált csoport aránya relatíve magas minden olyan munkajellegcsoportban, amely a társadalmi hierarchia alján helyezkedik el. A *segédmunkások* rétegében a *normakövető dezintegráltak*, a *mezőgazdasági fizikai munkások* között pedig mind a *normakövető dezintegráltak*, mind a *dezintegrált kirekesztettek* magasabb arányban képviseltetik magukat, mint a teljes mintában.

Ahogy látható, a *kapcsolatgazdag politikailag aktívák*, a *munkaerőpiacon integráltak*, valamint a *normakövető dezintegráltak* és a *dezintegrált kirekesztettek* viszonylag jól megfeleltethetők a társadalmi osztálylétra felső, illetve alsó szegmenseinek. A többi integrációs csoport esetében azonban ez a megfeleltetés kevésbé működik. Ezt az állításunkat a munkajellegcsoportok és az integrációs csoportok közötti kapcsolat erősségét mérő Cramer'V közepesnél valamivel kisebb (0,206) értéke is bizonyítja.

Státuszcsoporthok

A munkajellegcsoportok után a Kolosi Tamás által vezetett rétegződésmodell-vizsgálat során (1984) létrehozott rétegződésmodell rekonstrukciójára tettünk kísérletet. Kolosi Tamás az 1999-es adatokkal megismételte a státuszcsoporthok létrehozását azért, hogy kimutassa a társadalom rétegződésében bekövetkezett változásokat (Kolosi 2000). A *Rétegződés-modell vizsgálat* és a 2000-ben megjelent *Terhes babapiskóta* abban közös, hogy a státuszcsoporthokot különböző egyenlőtlenségi dimenziók szerint hozza létre. Kolosi ezeket a *Rétegződés-modell vizsgálatban* három csoportra osztotta: a strukturális egyenlőtlenség (foglalkozás, iskolai végzettség, jövedelem), a hatalmi-érdekérvényesítési pozíció és az életkörülmények (vagyon és kulturális életstílus) mentén meghatározott egyenlőtlenségi dimenziók. A rendszerváltás során a hatalmi-érdekérvényesítési pozíció elvesztette relevanciáját, így a *Terhes babapiskótában* már csak a fennmaradó öt dimenziót vizsgálták. Így mi is ezt a modellt vettük alapul, és a *Terhes babapiskótában* közöltekhez hasonlóan öt indexet hoztunk létre, melyek a Kolosi-féle modell logikáját igyekeznek ugyan követni, ám a változók több tekintetben sem azonosak.

A modell létrehozásához használt változók

A strukturális egyenlőtlenség három dimenzióját vontuk be a modell létrehozásába: a munkaerőpiaci pozíció dimenzióját az EGP-séma Kolosi-féle összevont változata adta,¹² az iskolai végzettséget egy négykategóriás összevont változóban (maximum nyolc általános, szakmunkás, érettségi, diploma), a jövedelmet pedig az egy főre jutó ekvivalens jövedelem decilisekre osztott változójaként vontuk be a modell megalakításába.¹³

A vagyon életstílus mérésekor, Kolosihoz hasonlóan, a lakáshelyzet, a tartós fogyasztási javak és a táplálkozás minősége alapján képeztük az összetett változót: a lakáskörülmények esetén képesek voltunk rekonstruálni a lakóterület nagyságát, a lakás zsúfoltságát, ugyanakkor a lakókörnyezet és a lakás komfortfokozata esetén kevesebb információ és egyszerűbb változók álltak a rendelkezésünkre. A lakáshelyzet indexe a lakás méretét (négyzetméter), a lakás zsúfoltságát (egy háztartástagra jutó négyzetméter), a lakás presztízsét (a lakókörnyezet megítélése és a lakás egészségessége), valamint a lakás komfortfokozatát mérő változók aggregált, kategoriális verzióiból állt össze.¹⁴ A tartós fogyasztási javak esetében öt elem meglétére kérdeztünk rá: vezetékes és/vagy hagyományos mobiltelefon vagy okostelefon, színes televízió, automata mosógép, személygépkocsi, asztali számítógép vagy laptop. Azok,

12 Összesen hét csoportot hoztunk létre az Erikson–Goldthorpe–Portocarero- (1979) cikk alapján: 1. Vezetők (felső vezetők, magas státusú értelmiségiek, nagyvállalkozók), 2. Szakember (középvezetők, alsóbb szintű értelmiségi foglalkozásúak), 3. Alkalmazott/rutin szellemi, 4. Önálló/önfoglalkoztató/kisvállalkozó, 5. Szakmunkás, 6. Szakképzetlen munkás, 7. Inaktív.

13 Kolosi az egyéni jövedelmeket szerepeltette a modellben, az egy főre eső ekvivalens jövedelem azonban véleményünk szerint jobban kifejezi a tényleges jövedelmi helyzetet.

14 A lakásnégyzetmétert három, és a lakás zsúfoltságát mérő változókat átlag alatti, átlagos és átlag feletti kategóriákra osztottuk (átlagos: átlag +/- fél szórás). Az átlag alatti kategória 1, az átlagos 2, az átlag feletti pedig 3 pontot kapott. A lakókörnyezetet a kérdezőbiztosok sorolták be olcsó (1 pont), közepes (2 pont), illetve ennél magasabb lakáspiaci övezetbe (3 pont). A lakás egészség és komfortosság esetén bármilyen egészségkárosító tényező megléte, illetve komforttényező hiánya esetén 0, egyébként 1 pontot kapott a válaszadó. Az index ezek összegéből állt össze.

akik mind az öttel rendelkeztek, 1 pontot, míg akiknél valamelyik hiányzott, 0 pontot kaptak. A táplálkozás minőségét csupán a hús, illetve azzal egyenértékű táplálék fogyasztásával tudtuk mérni: akiknek lehetőségük van minden második nap húst fogyasztani, 1 pontot, akiknek nem, azok 0 pontot kaptak. A teljes vagyonszámindex a három tényező összesített pontszámából állt össze.

A kulturális életstílus változói szinte teljesen megegyeznek a Kolosi-féle változókkal: a könyvek száma, a kulturális aktivitás intenzitása,¹⁵ valamint az üdülés lehetősége. Az index itt is az egyes változók alapján kapott pontszámok összegéből állt össze. A státuszcsoportok képzése K-means klaszterezési eljárással történt.

A státuszcsoportok leírása

A *Terhes babapiskóta* 10 státuszcsoportjához képest¹⁶ mi nyolc csoportot azonosítottunk:

6. táblázat: Státuszcsoportok és jellemzőik

	N	%	Diplomás (%)	Fővárosi (%)	Roma/cigány (%)	Gazdaságilag aktív* (%)	Átlag-életkor	Apa diplomás (%)
Felső közép	358	16	66	36	0	77	48	34
Jól kereső szellemi	334	15	22	29	0,3	70	48	7
Jól kereső szakmunkás, kisvállalkozó	227	10	4	28	2	57	45	11
Alsó-közép	267	12	1	20	5	51	49	5
Jó lakású alsó	232	10	4	8	0,4	40	47	8
Alacsony beosztású alkalmazottak	292	13	0,1	0,1	0	0,5	51	0,1
Vidéki lecsúszottak	297	13		0,1	0,1	0,2	53	0
Depriváltak	280	12	0	0,1	0,2	0,3	46	0
Összesen	2288	100%	0,2	0,2	0,1	0,5	48	0,1

*Alkalmazott, vállalkozó

A *felső közép* a felső vezetők és a magasan képzett értelmiségiek csoportja. Messze a legiskolázottabbak, kulturális fogyasztásuk jóval meghaladja a többi kategóriáét, átlagos jövedelmük pedig a 8–9. decilis közé tehető. Ez a leginkább fővárosi és (összességében 84%-ban) városi csoport.

A *jól kereső szellemiek* az átlagosnál iskolázottabb, zömmel első generációs értelmiségiekből, illetve szellemi munkát végző középszintű beosztottakból áll. Jövedel-

15 Múzeum, kiállítás látogatása; újságolvasás; opera, balett, komolyzenei koncertek látogatása; színházba, zenés színházba, operetthe járás; könyvolvasás.

16 Felső középszintű; Magas jövedelmű, rossz lakású csoport; Magas státusú, alsó közép jövedelmű; Munkáselet-formálódó közép; Kulturális középszintű; Alsó közép; Jó lakású alsó; Jó jövedelmű alsó; Lecsúszók és visszakapaszkodók; Depriváltak.

mi viszonyaik rosszabbak, mint a felső-középosztály tagjaié és a jól kereső szakmunkásoké, de jobb, mint bármelyik más csoporté. A felső középhez hasonló mértékben városiak, de magasabb a megyeszékhelyen élők aránya.

A jól kereső szakmunkások és kisvállalkozók rétege a státuszinkonzisztencia fogalmával jellemezhető. Középszintű végzettség mellett nagyon magas (a második legmagasabb) átlagos jövedelemmel rendelkeznek, és magas presztízsű lakásokban laknak. Ebben a csoportban – ahogy a nevük is mutatja – felülreprezentáltak a szakmunkások (30% a teljes mintában lévő 12%-hoz képest), illetve a kisvállalkozó, önállóak (13% a teljes mintában tapasztalt 4%-hoz képest). A legfiatalabb átlagéletkorú csoport, ami valószínűleg a foglalkozásuk jellegéből is adódik.

Az alsó közép csoportja alacsony végzettség és alacsony átlagos vagyonstílus-pontszám mellett viszonylag magas jövedelmet ér el. Habár gazdasági aktivitásuk átlagos, lakáspresztízsük alacsony. Dominánsan szakmunkások és szakképzetlen munkások alkotják.

A jó lakású alsók csoportját első látásra elsősorban vagyonstílusuk – ezen belül pedig lakáspresztízsük – különbözteti meg a következő rétegektől. Ugyanakkor a csoportban magas arányban találunk tanulókat, ami megmagyarázza a csoport relatíve alacsony iskolai végzettségét és az alacsony mértékű gazdasági aktivitást. A tanulók mellett a szakképzetlenek felülreprezentáltak a csoportban (47%), emellett az átlagnál némileg nagyobb arányban találunk nyugdíjasokat (34%). Ez a csoport már inkább vidékiekből áll, és átlag feletti a községekben élők aránya is.

Az alacsony beosztású alkalmazottak csoportjában mind az aktívak, mind a nyugdíjasok az átlaghoz közeli arányban vannak jelen (34%). Jelenlegi vagy előző munkahelyükön alkalmazott, rutin szellemi munkát végeztek. A csoport tagjai között felülreprezentáltak az egészségügyben (11%), közigazgatásban (9%), illetve a kis- és nagykereskedelemben (24%) foglalkoztatottak.

A vidéki lecsúszottak csoportját elsősorban lakáshelyzetük és életkoruk különbözteti meg a depriváltak csoportjától. Ebben a csoportban magas a nyugdíjasok (42%) és a munkanélküliek (22%) aránya. A csoport tagjai amellett, hogy vidékiek, zömében szakképzetlenek (62%), munkahelyük pedig elsősorban a mezőgazdaságban (13%) és az iparban (31%) van (vagy volt).

A depriváltak rétege az előző csoporthoz hasonlóan zömmel vidéki városokban és (43%-ban) községekben él. Relatíve fiatal csoportról van szó, ennek ellenére a nyugdíjasok aránya átlagos (29%). Ebben a csoportban a legmagasabb a munkanélküliek (32%) és a magukat romának vallók (24%) aránya. A csoport jövedelmi és lakásvizonyai egyaránt rosszak, végzettségük alacsony, más csoportokhoz képest magas az alkalmi (7%) és közmunkát (17%) végzők aránya, munkát pedig elsősorban a mezőgazdaságban (12%) és az iparban találnak (24%).

A következő táblázat az integrációs modell és a státuszcsoportok egymáshoz való viszonyát mutatja (7. táblázat).

7. táblázat: Az integrációs csoportok aránya az egyes státuszcsoportokon belül (az egyes státuszcsoportok %-ban)

	Kapcsolatgazdag politikailag aktívák	Lokálisan integráltak	Munkaerőpiacon integráltak	Rendszerintegráltak	Gyengén integráltak	Normakövető dezintegráltak	Dezintegrált kirekesztettek	N
Felső közép	38	15	24	10	9	2	1	286
Jól kereső szellemi	16	8	36	14	18	7	1	270
Jól kereső szakmunkás, kisvállalkozó	12	7	31	19	16	11	3	188
Alsó közép	5	8	26	16	18	19	8	198
Jó lakású alsó	14	9	21	32	14	10	1	184
Alacsony beosztású alkalmazottak	19	8	20	21	15	14	4	226
Vidéki lecsúszottak	7	7	12	22	20	24	9	223
Depriváltak	2	8	17	9	20	20	23	201
Összesen	15	9	24	17	16	13	6	1776

$\chi^2 = 462,8$; sig: 0,000; Cramers'V: 0,208

A státuszcsoportok esetében szintén szembevetendő, hogy a társadalom felső és alsó csoportjaiként azonosított rétegeken belül felülreprezentáltak az integrált, illetve erősen dezintegrált csoportok. Így a *felső középrétegen* belül magas arányban találkozunk a *kapcsolatgazdag, politikailag integrált* csoport tagjaival, valamint a *lokálisan integráltak* csoportja is felülreprezentált.

A *jól kereső szellemiek*, illetve *jól kereső szakmunkások* között érdekes módon a *kapcsolatgazdag, politikailag integrált* csoport csupán átlagos (vagy az alatti) arányban jelenik meg. Ezekben a csoportokban a *munkaerőpiaci integráció* dominál.

A *rendszerintegráció* különösen a *jó lakású alsók* rétegében kiemelkedő integrációs forma. Emellett átlagot meghaladóan van jelen a *vidéki lecsúszottak* csoportjában is. Ez utóbbi rétegben a *normakövető dezintegráltak*, a *depriváltak* között pedig mind a *normakövető dezintegráltak*, mind a *dezintegrált kirekesztett* csoportok magasabb arányban képviseltetik magukat, mint a teljes mintában. A két dezintegrált csoport aránya a *vidéki lecsúszottakon* és a *depriváltakon* kívül az *alsó középsőben* is meghaladja a teljes mintában tapasztaltat.

Látens osztályok („BBC-modell”)

Ez a társadalmi rétegződés-modell (Savage et al. 2013) a három bourdieui tőkefajta (gazdasági, társadalmi és kulturális tőke) birtoklásának mértéke alapján hoz létre társadalmi csoportokat. A modell magyar adaptációja (Albert et al. 2016) az alábbi nyolc látens társadalmi osztályt azonosította a magyar társadalomban: felső osztály (4%), jómódú középosztály (9%), kulturális középosztály (9%), fiatal városi fogyasztók

(25%), kapcsolatgazdag vidéki munkások (11%), sodródó fiatalok (22%), középkorú depriváltak (10%), prekariátus (10%).

Az eredeti BBC-modell, valamint annak magyar adaptációja is, a három tőkefajta 2-2 dimenzióban mérte, így összesen 6 indexből képezte az osztályokat. A gazdasági tőkét a jövedelem és a vagyon, a kulturális tőkét a magaskultúra, illetve az újkultúra fogyasztásának gyakoriságával, a társadalmi tőkét pedig a gyenge kötések diverzitásával és átlagos presztízsével operacionalizálta. A modell létrehozásakor mi is ezt az utat követtük.

A modell létrehozásához használt változók

A kulturális tőke indexei lehetséges szabadidős elfoglaltságok 17 tagú listájából, rotált faktorelemzés segítségével készültek. A *magaskultúra-fogyasztás* indexe a színházba, múzeumba, operába járás, könyvolvasás, és fürdő-, wellnesslátogatás gyakoriságából tevődött össze. Az *újkultúra-fogyasztást* a számítógépes játékok, az internetezés, illetve a barátokkal találkozás gyakoriságával mértük.¹⁷

A társadalmi tőke két mutatója a Nan Lin-féle pozíciógenerátor kérdéssorra épült (Lin 2001). A kérdezettek 21 különböző, és eltérő társadalmi presztízsű foglalkozással bíró emberről mondták el, ismernek-e ilyet, vagy sem, és ha igen, tudnának-e tőle segítséget, tanácsot kérni. A *nexusdiverzitás* mutatója a segítő gyenge kötések és a „sima” gyenge kötések számának átlaga volt. A kapcsolatok átlagos presztízse pedig a segítő és a „sima” gyenge kötések foglalkozási presztízsének átlagából tevődött össze, a nemzetközi SIOPS-rangsámok alapján mérve (Ganzeboom és Treiman 1996).

A gazdasági tőke a kérdezettek háztartásának jövedelmét, illetve vagyonát mérte. Az előbbi esetben ekvivalens jövedelmet használtunk,¹⁸ az utóbbi változót pedig egy 5 vagyontárgyból képzett index,¹⁹ valamint a kérdezett lakásának relatív értékéből (a kérdezettek lakásának értéke az adott településtípus átlagos lakásértékének százalékában)²⁰ képzett főkomponenssel mértük.

A fenti 3x2 indexet látens profilelemzésnek vetettük alá az R program *mclust* csomagja segítségével. A modell illeszkedése (BIC), a képzett csoportok nagysága és az interpretálhatóság mérlegelése alapján a nyolcosztályos osztálystruktúra mellett döntöttünk (8. táblázat).

17 A két kapott faktor tartalmilag némileg eltér a BBC-modell magyar adaptációjának (Albert et al. 2016) faktoraitól, ahol a magaskultúra-faktorra a színház, opera, múzeum, könyvolvasás mellett a komolyzenei koncertre járás is felkerült, míg az újkultúra-faktoron az internetezés mellett külön megjelent a közösségi oldalak látogatásának gyakorisága is.

18 OECD2 ekvivalenciaskála használatával. A háztartásjövedelmeket a következő változók segítségével imputáltuk: magas- és újkultúrafogyasztás; vagyon; a kapcsolatok összesített presztízse; a gyenge kapcsolatok száma; a segítő gyenge kapcsolatok száma; lakásmínőség; a háztartás létszáma; a háztartás munkaintenzitása; a kérdezett korcsoportja; a kérdezett aktivitása; a kérdezett iskolai végzettsége; a másodikként felsorolt háztartástag iskolai végzettsége; a lakóhely településtípusa; a lakás kérdező által jelölt típusa; a településen belül a lakásnak a kérdező által jelölt elhelyezkedése.

19 Telefon, színes televízió, számítógép, automata mosógép, személygépkocsi.

20 A lakásérték esetében igen magas volt az adathiány, amit imputálással pótolunk a következő változók segítségével: magas- és újkultúrafogyasztás; vagyon; a kapcsolatok összesített presztízse; a gyenge kapcsolatok száma; a segítő gyenge kapcsolatok száma; lakásmínőség; a háztartás létszáma; a háztartás munkaintenzitása; a kérdezett korcsoportja; a kérdezett iskolai végzettsége; a másodikként felsorolt háztartástag iskolai végzettsége; a lakóhely településtípusa; a lakóhely régiója; a lakás kérdező által jelölt típusa; a településen belül a lakásnak a kérdező által jelölt elhelyezkedése.

8. táblázat: A látens osztálymodell és jellemzői (%)

Látens osztály	N	Méret (%)	Diplo­más (%)	Buda­pesti (%)	Roma/cigány (%)	Gazda­ságilag aktív (%)	Átlag­életkor	Dip­lomás apák (%)
Elit	40	1,5	75	55	0	90	46	53
Felső középosztály	234	8,9	59	49	0	70	44	36
Vidéki értelmiség	179	6,8	56	7	1	68	44	25
Dolgozó, feltörekvő fiatalok	715	27,3	15	24	3	63	37	13
Kapcsolatszegény alsó középosztály	334	12,7	4	23	3	60	48	2
Kapcsolat-gazdag fa­lusi alsó középosztály	244	9,3	16	5	2	65	48	4
Leszakadók, depriváltak	573	21,9	3	9	8	29	58	2
Mélysze­gények	301	11,5	1	18	13	11	59	2
Összesen	2619	100	17	20	5	51	48	11

*Alkalmazott, vállalkozó

Az *elit* csoportját kiemelkedően magas gazdasági és kulturális tőke, magas presztízsű kapcsolatok, átlagon felüli nexusdiverzitás jellemzi. Szinte kizárólag munkaerőpiacon aktív tagokból áll. Az egy főre eső jövedelmük átlagosan 281 ezer forint. 75% diplomás, és több mint felük a fővárosban él. 62%-uk vezető beosztásban dolgozik, és több mint felüknek már az apja is rendelkezett diplomával. A *felső középosztályt* a második legmagasabb, bár az elitétől elmaradó jövedelem, magas kulturális tőke (főként a magaskultúra terén), magas presztízsű, de csak átlagos diverzitású kapcsolatok jellemzik. Szintén nagyon erőteljesen budapesti csoport, 70%-uk dolgozik, de körükben már előfordul 18% nyugdíjas is. Egy főre eső jövedelmük 164 000 forint. 59%-uk diplomás, egyharmaduk vezető, és ugyancsak nagyjából egyharmaduk diploma­ás apától származik. E két felső csoportban romák egyáltalán nem fordulnak elő.

A *vidéki értelmiség* jövedelmét tekintve elmarad a felső középosztálytól, vagyoni­lag azonban nem. Kulturális fogyasztása szintén magas, társadalmi tőkésje kiemel­kedő: magas presztízsű és a legmagasabb nexusdiverzitással rendelkező csoport. Képzettségét és munkaerőpiaci aktivitását tekintve az előző csoport­hoz hasonló, bár körükben valamivel kevesebb a nyugdíjas és több a tanuló. Beosztásuk és apai iskolázottságuk szintén hasonlóvá teszi őket a felső középosztályhoz. A legnagyobb különbség lakóhelyükben mutatkozik: mindössze 7 százalékuk él Budapesten, jel­lemzően vidéki városokban laknak.

A *dolgozó, feltörekvő fiatalokat* átlagos jövedelem, valamivel átlag feletti vagy­on jellemzi. Kultúrafogyasztásuk az előbbieken leírt csoportokétól eltérő szerkezetű: magaskultúrában csak átlagos, újkultúrában viszont a fenti csoportokkal egy szin­ten áll. Társadalmi tőkésje átlagos. Ez a legnagyobb létszámú, és a legfiatalabb átlag­életkorú (37%) látens osztály. Munkaerőpiaci aktivitásuk valamelyest elmarad az előző csoportokétól, de így is átlag feletti. Jóval iskolázatlanabbak azonban, mint az eddigi osztályok: csak 14,5%-uk diplomás (+10% még felsőfokú intézményben ta-

nuló). Jellemző iskolai végzettségük az érettségi. A lakóhelyük nem jellemzi őket olyan mértékben, mint az előző, markánsan budapesti, illetve vidéki csoportokat. A romák aránya körükben 3%.

A *kapcsolatszegény alsó középosztály* gazdasági tőkéjében az előző csoporttal azonos szintű, kulturális és társadalmi tőkéje viszont jóval alacsonyabb: újkultúra-fojgyasztása átlagos, magaskultúrában átlag alatti, valamint kimondottan kapcsolat-szegény. 25%-a nyugdíjas, 7%-a munkanélküli, 60% az aktívak aránya. Jellemzően szakmunkás végzettséggel rendelkeznek. Inkább városias réteg, a romák aránya 3,3%.

A *kapcsolatgazdag vidéki alsó középosztályt* szerény kulturális és gazdasági tőke (a jövedelem már átlag alatt), azonban kiemelkedő nexusdiverzitás és magas kapcsolati presztízs jellemzi. Aktivitása valamivel magasabb, mint az előző csoporté (65%), hasonló arányú munkanélküli, és valamivel kevesebb nyugdíjas (20%) található közöttük. Iskolázottabbak, mint az előző csoport, e téren jobban hasonlítanak a dolgozó fiatalok csoportjára: többségük érettségivel rendelkezik, de van közöttük 15,5% diplomás is. Nagyon erősen vidéki, azon belül is a leginkább falusi karakterű csoport. A romák aránya körükben az előző két csoporthoz hasonló.

A *leszakadók, depriváltak* csoportjának mutatói minden dimenzióban átlag alattiak, egyedül a kapcsolati presztízsük átlagos. Ez a csoport munkaerőpiaci aktivitását tekintve hatalmas lemaradásban van az eddigiekhez képest: mindössze 29%-uk dolgozik, 10% munkanélküli és 54% nyugdíjas található meg itt. Végzettségük is jóval alacsonyabb; 40 százalékuk legfeljebb 8 osztályt végzett, 34%-nak szakmunkás végzettsége van. Az előző csoporthoz hasonlóan nagyon vidéki és nagyon falusias csoport. Átlagéletkoruk messze magasabb az eddigi látens osztályokénál (58 év). A romák aránya átlag feletti (8%).

A *mélyszegények* gyakorlatilag semmilyen tőkével nem rendelkező csoport; mind a hat index mentén a legrosszabbul teljesít. Mindössze 11%-uk aktív hivatalosan a munkaerőpiacon. 19%-uk munkanélküli és 60%-uk nyugdíjas. Még képzetlenebbek, mint az előző csoport. 59%-uk legfeljebb 8 osztályt végzett, 29%-uk szakmunkás-képzőt. A budapestiek aránya körükben átlagos, vidéken azonban inkább községekben élnek, mint városokban. Átlagéletkorukat tekintve ők a legidősebb csoport (59 év), és az ő körükben a legmagasabb a romák aránya (13%).

A következő táblázat az integrációs modell és a látens osztálymodell egymáshoz való viszonyát mutatja (9. táblázat).

9. táblázat: Az integrációs csoportok aránya az egyes látens osztályokon belül (az egyes látens osztályok %-ban)

	Kapcsolatgazdag politikailag aktívak	Lokálisan integráltak	Munkaerőpiacon integráltak	Rendszerintegráltak	Gyengén integráltak	Normakövető dezintegráltak	Dezintegrált kirekesztettek	N
Elit	45	15	24	3	9	3	0	33*
Felső középosztály	21	12	35	21	9	3	0	190
Vidéki értelmiség	59	24	4	2	11	1	0	144
Dolgozó, feltörekvő fiatalok	12	8	30	18	22	7	3	556
Kapcsolatszegény alsó középosztály	1	4	42	17	13	16	7	266
Kapcsolatgazdag vidéki alsó középosztály	47	15	14	6	11	5	2	204
Leszakadók, depriváltak	3	8	15	24	21	20	9	421
Mélyszegények	0	3	9	24	10	36	18	203
Összesen	16	9	23	17	16	13	6	2017

*Az alacsony elemszám miatt az adatok csak tájékoztató jellegűek. $\chi^2 = 982,104$; sig: 0,000; Cramer V = 0,285

A két modell között sok a hasonlóság, ez részben abból ered, hogy a kapcsolati változók mindkettőben szerepet játszanak. Az *elit*, a *vidéki értelmiség* és a *kapcsolatgazdag alsó középosztály* a kapcsolataikon és a politikai aktivitásukon keresztül integrált, illetve a *vidéki értelmiség* lokálisan is: ez a legintegráltabb csoport. A többi középosztályi csoport: a *felső középosztály*, a *dolgozó, feltörekvő fiatalok* és a *kapcsolatszegény alsó középosztály* leginkább a munkaerőpiacon keresztül integrált. A *leszakadók, depriváltak* egyik integrációs típusban sem mutatnak különösebb felülreprezentáltságot, még leginkább a *rendszerintegráltak* közé sorolhatók. A *mélyszegények* egyértelműen a két dezintegrált csoportban felülreprezentáltak.

Összegzés

A tanulmány a társadalmi integráció/dezintegráció kutatás kvantitatív részének első eredményeit adja közre. A létrehozott integrációs modellt a munkajellegcsoportokkal, a státuszcsoportokkal és a látens osztálymodellel (BBC-modell) hasonlítottuk össze. Az elemzés ebben a szakaszban erősen deskriptív. Az integráció/dezintegráció, illetve az integráltság/dezintegráltság összefüggéseire vonatkozó vizsgálatok a projekt következő szakaszában történnek majd. A jelen szöveg leíró jellege ellenére a különböző rétegződésmo-
delljei és az integrációs modell összehasonlítása jelentős pontokon hozott újdonságokat a magyar társadalom tagozódásáról.

Elsőként az emeljük ki, hogy a 2015-ben készített felvétel mintáján létrehozott modellek alapján a magyar társadalom *legfelső és a legalsó szegmensei között még nagyobbak* a különbségek, mint azt más kutatások kimutatták. A négy modellben

a leghátrányosabb helyzetben levők, valamint *a dezintegrált csoportok aránya 33–38 százalék közötti, s ez még annál is magasabb arány, mint amit a legtöbb szegénységet és a kirekesztettséget mérő kutatás jelez.*

Az integráltságot kifejező modell figyelembevétele tovább árnyalja a hátrányos helyzetű csoportokról való ismereteinket. A munkajellegcsoportok, a státuszcsoportok és a látensosztály-modell legrosszabb helyzetű csoportjai között kiugróan magas a dezintegráltak vagy gyengén integráltak aránya. Mivel az integrációs modellbe nem vontunk be az egyenlőtlenséget hagyományos módon mérő változót, pl. jövedelmi, foglalkozási vagy iskolázottsági mutatót, a dezintegráltság nem a mérés módja miatt jár együtt a hátrányos társadalmi helyzettel. Ez még akkor is igaz, ha a legjobb helyzetben levő csoportok integráltsága a legerősebb. Az integráltság/dezintegráltság nem a társadalmi egyenlőtlenség rendszerében elfoglalt helyhez automatikusan tapadó jellemző, hanem a társadalmi állapotot kifejező önálló dimenzió. A felső osztályok integráltsága és az alsó osztályok dezintegráltsága ezen új dimenzió szerint mutat rá a magyar társadalom nagyarányú egyenlőtlenségeire. A dezintegráltság kumulálódása a társadalmi hátrányokat halmozó csoportok esetében arra figyelmeztet és arra szolgáltat bizonyítékot, hogy a társadalmi hátrányok állandósulása valóban a társadalomból való kiszakadással is jár, ami a magyar társadalom egyharmadát/kétötödét is érintheti. *A dezintegráció és kirekesztettség együtt járásához tanulmányunk szolgáltatja az első méréseket. A mai magyar társadalomban a szegényeknek nincsenek a társadalmi hátrányok kezelésére és enyhítésére szolgáló, együttműködést is magukba foglaló egyéni, családi és csoport szintű stratégiái. A szegények szolidaritása, összefogása a múlté, amelyet a végtelen individualizáció és atomizálódás váltott fel.*

Tanulmányunk második figyelemre méltó eredménye, hogy az integráció és dezintegráció kimutatására létrehozott modell segítségével sokkal jobban megérthetővé váltak a felső és legalsó társadalmi szegmensek közötti csoportokat integráló mechanizmusok, és ennek következtében sokkal többet tudunk csoportjellemzőikről is. A lokálisan, a munkaerőpiacon, a személyközi kapcsolatokon, illetve az intézményeken és a politikai rendszeren keresztüli integrálódás csoportképző tényező. Mindennek lényeges metodikai üzenete, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek kutatásakor *elkerülhetetlen az integrációra/dezintegrációra vonatkozó információk, modellek figyelembevétele és alkalmazása.*

A foglalkozásalapú besorolások használatával kapcsolatban kutatásunk egésze során fenntartásainkat fogalmaztuk meg. A valós társadalmi tagozódás megismerésében az elméleti irodalom szerint is erodálódó, magyarázó erejű, foglalkozásalapú kategorizálás egyrészt egyelőre kihagyhatatlan a magyar társadalom egyenlőtlenségeinek vizsgálatából. Ez már csak a munkanélküliség és inaktivitás aránya miatt sem lehetséges. Ugyanakkor, és ez harmadik fontos eredményünk, *a munkajellegcsoportok (és nagy valószínűséggel az EGP- és a normatív-funkcionalista osztálymodell is) jelentős mértékben elfedik a státuszcsoportok, a látens osztálymodell és az integráció/dezintegráció modell által leírt társadalmi egyenlőtlenségeket.*

Tanulmányunkból kitűnik, hogy a három, korábban alkalmazott rétegződésmo-
dell, valamint az integrációs modell közötti statisztikai kapcsolat nem túl markáns
(lásd a táblázatok alatt található Cramer-féle V értékeket). A foglalkozásalapú mo-
dellekhez képest a fogyasztást figyelembe vevő látens osztálymodell és az integráció
ugyan szorosabb összefüggésben áll, ugyanakkor az is egyértelmű, hogy az integrá-
ció mást mér, mást magyaráz, mint a korábban kialakított modellek. Ebből követke-
zően az eredményeink alapján ajánlott módszer az *egyenlőtlenségek multimodellálása*.

Elemzésünk alapján úgy véljük tehát, hogy az integráció/dezintegráció alapján
létrehozott csoportosítás egy olyan strukturális modell, amelynek figyelembevétel
nagyértékben elősegíti a magyar társadalom valós tagozódásának ismeretét és az
azt létrehozó és fenntartó mechanizmusokat.

A kutatás következő szakaszainak legfontosabb feladata az integráció/dezin-
tegráció modell, az integrációs és dezintegrációs mechanizmusok összefüggéseinek
magyarázata, az egyes modellek magyarázó erejének a mérésére szolgáló módszer
kidolgozása, illetve egy olyan modell megalkotása, amely megkísérli az összegzés-
ben egyelőre módszerként ajánlott multimodellálás felváltását egy olyan modellel,
amely a lehetőségek szerint ötvözi a státuszcsoportok, a látens osztálymodell és az
integráció/dezintegráció közelítéseit.

Abstract: We investigate similarities and differences between our model of measuring social integration and
previous models of social stratification in Hungary, using our data sample. The findings of the integration model and
those of the previous models (occupational groups, status groups, latent classes) are dissimilar. We argue that mo-
delling integration/disintegration is indispensable for understanding social differences. Although the model of social
integration is more closely related to the model of latent classes that accounts for consumption patterns, than to the
employment or status-based models, it has additional explanatory power. Therefore, we conclude by recommending
the method of *multimodelling inequalities*.

Irodalom

- Albert F. – Dávid B. (2012): Az interperszonális kapcsolathálózati struktúra átren-
deződése Magyarországon. In Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J.
(szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Argumentum
– MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 343–356.
- Albert F. – Dávid B. (2015): Mikromilió integrációs megközelítésben: A személyes
kapcsolatokra vonatkozó eddigi kutatási eredmények áttekintése. *socio.hu*, 5(4):
1–11.
- Albert, F. – Dávid, B. – Kmetty, Z. – Kristóf, L. – Róbert, P. – Szabó, A. (2016): Mapping
the Post-communist Class Structure: Findings from the Great Hungarian Class
Survey. *Megjelenés alatt*.
- Andorka R. (1994): A rétegződésmélelet haszna a mai magyar társadalom kutatá-
sában. In Andorka R. – S. Hradil – J. L. Peschar (szerk.): *Társadalmi rétegződés*.
Budapest: AULA.

- Andorka R. (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris.
- Angelusz R. – Tardos R. (2006): Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 227–252.
- Beck, U. (2003): *A kockázattársadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.
- Bukodi, E. – Záhonyi M. (2004): A társadalom rétegződése. Népszámlálás 25. Budapest: KSH
- Crompton, R. – Devine, F. – Savage, M. – Scott, J. (eds.) (2000): *Renewing Class Analysis*. Oxford – Malden: Blackwell Publishers.
- Dupcsik Cs. – Szabari V. (2015): Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA-kutatáshoz. *socio.hu*, 5(3): 44–63.
- Erikson, R. – Goldthorpe, J. H. – Portocarero, L. (1979): Intergenerational class mobility in three Western European societies: England, France and Sweden. *The British Journal of Sociology*, 30(4): 415–441.
- Ferge Zs. (1969): *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Ferge Zs. (1990): Variációk a társadalmi integráció témájára. *Esély*, 2(1): 3–17.
- Ferge Zs. (2002): Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. *Szociológiai Szemle*, 12(4): 9–33.
- Ferge Zs. (2010): *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek*. Budapest: Napvilág.
- Ganzeboom, H. B. G. – Treiman, D. J. (1996): Internationally comparable measures of occupational status for the 1988 international standard classification of occupations. *Social Science Research*, 25(3): 201–239.
- Gerő M. – Kovách I. (2015): Struktúrák, egyenlőtlenségek és hálózatok. *socio.hu*, 5(3): 17–43.
- Giddens, A. (2013a): A strukturáció elmélete. Bernd Kiessling interjúja. In Sik D. – Berger V. (szerk.): *Késő modernitás és strukturáció. Anthony Giddens modernizáció- és társadalomelmélete. Replika*, 82: 11–24.
- Giddens, A. (2013b [1994]): Élet a poszttradicionális társadalmakban. In Sik D. – Berger V. (szerk.): *Késő modernitás és strukturáció. Anthony Giddens modernizáció- és társadalomelmélete. Replika*, 82: 55–95.
- Granovetter, M. (1983): The strength of weak ties: A network theory revisited. *Sociological Theory*, 1(1): 201–233.
- Habermas, J. (2005): *Megismerés és érdek*. Pécs: Jelenkor.
- Habermas, J. (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: Gondolat.
- Huszár Á. (2013): Foglalkozási osztályszerkezet (III.) – Egy normatív-funkcionalista osztálymodell vázlata. *Statisztikai Szemle*, 91(7): 718–744.
- Huszár Á. – Székely G. – Zsom B. – Kincses Á. (2015): *A társadalom rétegződése*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest

- Kolosi T. (1987): *Tagolt társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Kolosi T. (2000): *A terhesség babapiskóta*. Budapest: Osiris.
- Kolosi T. (1984): *Státusz és réteg. Rétegződés-modell vizsgálat III*. Budapest: Társadalomtudományi Intézet, 73–200.
- Kovách I. – Kristóf L. – Szabó A. (2015): Társadalmi integráció, dezintegráció és társadalmi rétegződés. *socio.hu*, 5(3): 63–83.
- Laumann, E. O. (2006): A 45-year retrospective on doing networks. *Connections*, 27(1): 65–90.
- Layte, R. – Maître, B. – Whelan, C. T. (2010): *Second European Quality of Life Survey: Living conditions, social exclusion and mental well-being*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Lin, N. (2001): *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parsons, T. (1997): A társadalmi rétegződés elméletének átdolgozott analitikus megközelítése. In Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum, 80–135.
- Savage, M. – Devine, F. – Cunningham, N. – Taylor, M. – Li, Y. – Hjellbrekke, J. – Le Roux, B. – Friedman, S. – Miles A. (2013): A new model of social class: Findings from the BBC's great british class survey experiment. *Sociology*, 47(2): 219–250.
- Szabari V. (2015): A normák mint integrációs mechanizmusok a mai magyar társadalomban. *socio.hu*, 5(3): 2–16.
- Szabó A. – Oross D. (2016): Hasonlóságok és különbségek a generációk politikai rendszerintegrációjában. A politikai aktivitás és a generációk kapcsolata. *Politikatudományi Szemle*, 3: Megjelenés alatt.